

УДК 340.124:159.9:340.13

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений юрист України

Kostytsky M., Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine

ПОЗИТИВІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

POSITIVISM AS METHODOLOGY OF JURISPRUDENCE

Здійснено аналіз позитивізму як філософського вчення. Побіжно розкрито зміст його наступних етапів розвитку – неопозитивізму та постпозитивізму. З'ясовано особливості застосування позитивізму як методології в теоретичній і практичній юриспруденції. Піддано критиці юридичний позитивізм та доведено переваги поліметодологічного підходу до пізнання.

Ключові слова: позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, юридичний позитивізм, методологія, поліметодологічний підхід, методи психології та юриспруденції.

Осуществлен анализ позитивизма как философского учения. Кратко раскрыто содержание его последующих этапов развития – неопозитивизма и постпозитивизма. Выявлены особенности применения позитивизма как методологии в теоретической и практической юриспруденции. Подвергнут

критике юридический позитивизм и доказано преимущества полиметодологического подхода к познанию.

Ключевые слова: позитивизм, неопозитивизм, постпозитивизм, юридический позитивизм, методология, полиметодологический подход, методы психологии и юриспруденции.

The analysis of positivism is carried out as philosophical studies. Maintenance of him is briefly exposed the subsequent stages of development – neopozitivizma and post-positivism. The features of application of positivism are found out as methodologies are in theoretical and practical jurisprudence. Will expose to criticism legal positivism and advantages of the polimetodologicheskogo going are well-proven near cognition.

Keywords: positivism, neopozitivizm, post-positivism, legal positivism, methodology, polimetodologicheskii approach, methods of psychology and jurisprudence.

1. Під терміном «юриспруденція» сьогодні прийнято розуміти як юридичну науку, так і сферу практичної діяльності [1].

Розвиваючи такий підхід я схильний стверджувати, що юриспруденція – це науково-практичний комплекс (поряд з педагогікою, психологією, медициною, технікою) який об'єднує юридичну науку, знання права, практичну юридичну діяльність, правотворчість, правозастосування і правоохорону. Юриспруденція як сфера наукового знання та практика має в своїй структурі наступні підсистеми:

- 1) філософську;
- 2) теоретичну;
- 3) методологічну;
- 4) історичну;
- 5) компаративістичну.

В контексті даної статті нас цікавить методологічна підсистема як така, що пов'язана з пізнанням: пізнанням права в системі соціальних норм, пізнання законодавства, пізнання соціальних явищ, пов'язаних з правом і законодавством, пізнанням юридичної практики, пізнанням і оцінкою (кваліфікацією) конкретних явищ дійсності які потребують

юридичної оцінки і є предметом розгляду в судах, правозастосовних і правоохоронних органах. Раніше методологічні проблеми юриспруденції досліджувались в рамках теорії держави та права. Зараз же вони все більше стають об'єктом уваги філософії права. З другого боку спроба ототожнення філософії права з методологією є помилковою. Бо хоч методологія права і розвивається в сфері філософії права вона сьогодні викристалізовується в навчальну дисципліну, а в перспективі розвинеться в самостійну галузь наукового знання [2].

2. Будучи прихильником поліметодологічного підходу до пізнання в теорії та практиці я відкидаю ієрархію методологій, методик і методів та вважаю, що вчений чи практик може вибрати «готову» методологію як вчення, цілісну теорію з поняттями і категоріями чи світогляд через призму яких і буде здійснювати пізнання у відповідності з певною технологією (методикою) та за допомогою конкретних методів (способів). В той же час пізнаючий суб'єкт може творити власну методологію, застосовуючи (навіть еклектично) готові методи та методики.

При такому підході між методологіями, методиками і методами не може бути «вертикальних», ієрархічних зв'язків, а лише «горизонтальні» коли конкретна методологія, методика, метод використовується окремо, комплексно чи в поєднанні з іншими без визначення котра з них є головнішою, «єдиновірною» чи монопольною.

Тому в юриспруденції з однаковим успіхом можуть застосовуватися логічна, позитивістська, феноменологічна, психологічна, діалектична, психоаналітична, герменевтична, лінгвістична чи інша методологія (та пов'язані з нею методики і методи).

3. Юриспруденція як науково-практичний комплекс, на мій погляд, історично найбільш пов'язана з логічною (формальна логіка), позитивістською (в т. ч. нормативістською) та лінгвістичною методологією. Пізнаючи предмет (теоретичний чи практичний) юрист починає з аналізу поняття (не є виключенням і автор – виклад матеріалу почався з визначення поняття юриспруденція). Тобто, спочатку застосовується лінгвістична і логічна методології, які дають можливість досягнути зміст

юридичних категорій і понять в їх історичному та змістовному сенсі.

Однак, не менш важливим в пізнанні державно-правових явищ є позитивізм і, зокрема, юридичний позитивізм.

Термін позитивізм походить від латинського *positivus* – позитивний і як загальнокультурна чи парадигмальна установка означає, що все справжнє, позитивне знання може бути отримане як результат власне наукового, а не філософського (метафізичного) пізнання за допомогою методів конкретної галузевої науки чи синтезу методологій і методик кількох наук.

Філософія як така, що не має емпіричної, експериментальної бази не може претендувати на змістовне дослідження реальності, тим більше на головну, визначальну чи монопольну роль в цій сфері (пізнання).

Позитивізм виник в 30-х роках XIX ст. і був своєрідною методологічною реакцією на те, що традиційна для Європи філософія (спекулятивна метафізика) в той час не могла відповісти на ряд світоглядних і загальнонаукових запитань. Європейська філософія починаючи від Рене де Карта прийняла науку і науковий спосіб пізнання як ідеальний орієнтир всякої пізнавальної діяльності, дослідження традиційної філософської проблематики. Майже двохсотлітнє прагнення філософії, з обпиранням на дослідження спочатку природничих, а потім і гуманітарних наук, до вироблення універсальної філософської методології результатів не дала. Не вийшло це навіть у І. Канта (його можна звинуватити в платонізмі) та у Г.В.Ф. Гегеля (цього можна звинуватити в аристотелізмі), бо перший довів до завершеності трансценденталізм, а другий – логіку, але власної оригінальної і своєрідної методології не створили.

Фундатором позитивізму вважають Огюста Конта, який висловлював переконання про здатність науки до безкінечного розвитку та необмеженість наукового способу мислення.

Цей же автор ввів два головні принципи науки:

а) визнання відносності всякого фактичного (позитивного) знання;

б) прагнення нагромадження і узагальнення шляхом систематизації і класифікації «наукових фактів».

О. Конт виділяв такі методи пізнання, як спостереження, вимірювання, експеримент, реконструкцію.

Він же був прихильником віднайдення та визначення законів, як «найбільш усталених фактів природи».

Поряд з тим, мислитель до позитивних знань відносив знання людини про себе саму, включно із свідомістю. Однак, він відкидав самоспостереження як метод пізнання. Базовою наукою про соціум О.Конт вважав соціологію. Етичні питання він розумів як «позитивні», «корисні», «достовірно відомі». В цілому, позитивним знанням він вважав те, що «є насправді», «в дійсності», тому позитивна наука є наукою «про дійсне», про те, що «існує для нас» як явище, яке має бути описане без всяких метафізичних домислів. Оскільки всяке знання отримується за допомогою органів відчуття, то воно завжди є відносним і не може бути абсолютним тому, що процес сприйняття є нічим іншим як установленням наявності явищ у просторових координатах та в часовій послідовності. Тобто, буття як сукупність фактів є іманентним (внутрішньо притаманним предметам або явищам), таким що впливає з їхньої природи та протилежним трансцендентному. Цей принцип іманентності відрізняє позитивну науку від метафізики, яка виходить з того, що трансцендентно можуть пізнаватися явища, які перебувають за межами реального світу. Метафізику і релігію які прагнуть пізнавати світ поза реальністю О. Конт вважав «фіктивними». Хоча в історичному сенсі він трактував їх неминучими оскільки пізнання на його думку проходить три стадії:

- а) теологічну;
- б) метафізичну;
- в) позитивну [3, с. 57–64].

За О.Контом позитивні знання мали би бути представлені у вигляді енциклопедії, а принципи, логіка і методи наукового пізнання складати «позитивну філософію», яка власне є нічим іншим як теорією науки.

Послідовниками О. Конта були Дж.С. Мілль (виділяв як головний метод пізнання індукцію, чи як він писав – експериментальний метод), М.-П.-Е. Літре, Г. Спенсер, Г.Н. Вирубов, П.Л. Лавров, Н.К. Михайловський і ін.

4. Нові відкриття в природничих науках, зокрема в фізиці та психології, викликали кризу позитивізму та призвели до виникнення на початку ХХ ст. його обновленої форми – неопозитивізму.

Основу неопозитивізму як теорії і методології склали знаково-символічні засоби зв'язку теоретичної бази науки і емпіричної її бази, формалізація наукового пізнання та його математизація. В 40–50-х роках ХХ ст. неопозитивізм досяг свого апогею. Цей різновид позитивізму дав поштовх до розробки проблем формальної логіки, семіотики, методології і історії науки. Напевно, неопозитивізм стимулював в СРСР, зокрема в Московському державному університеті, виникнення наукових гуртків та напрямків які фактично були дисидентськими (в філософії) та ревізували методологію матеріалістичної діалектики виводячи на перший план формальну логіку. Мова в першу чергу йде про Московський логічний гурток (рос. – МЛК) трансформований потім в Московський методологічний гурток (рос. – ММК) та таких його ініціаторів як О. Зінов'єв, Г. Щедровицький, М. Мамардашвілі, Е. Ільєнков та ін.

Думаю, що неопозитивізм спричинився до математизації не лише природничих і технічних наук, але й гуманітарних, зокрема, юриспруденції. 60-і – 70-і роки ХХ ст. були періодом тенденцій до математизації, кібернетизації і інформатизації юридичної науки та виникнення таких нових навчальних дисциплін як права кібернетика, права інформатика та ін.

Неопозитивізм, як і позитивізм, заперечував можливість філософського пізнання в протизагу науковому. Однак, після Другої світової війни намітилася криза неопозитивізму, коли він виявився неспроможним пояснити глибокі екзистенційні проблеми сучасності. Логічні і лінгвістичні теорії як основа неопозитивізму могли лише частково пояснити особливості сучасного буття.

5. Філософський позитивізм послужив основою для юридичного позитивізму, представниками його були Дж. Остін, К. Бергбом, П. Лабанд, Ж.П. Есмен, Г.Ф. Шершеневич, Г. Гарт та ін.

Виникнення юридичного позитивізму пов'язане також із розвитком капіталізму, ринкових відносин та ліберальних доктрин. Для їх розвитку необхідна була сильна державна влада, верховенство закону, ототожнення права з волею і приписами держави. Юридичний позитивізм, фрагменти якого ми віднаходимо ще в Стародавньому Римі починаючи з часів Імперії (включно з кодифікацією Юстиніана) витісняє і в теорії, і на практиці юснатуралізм, котрий започатковувався в Стародавній Греції і розвивався в філософсько-правовій думці Західної

Європи в XVI–XVIII ст. Засновником юридичного позитивізму вважають англійського юриста Джона Остіна, який був послідовником утилітаризму Ієремії Бентама. Під впливом праць Д.Остіна сформувалась шкала, яка дістала назву аналітичної юриспруденції (такою підставою була робота Д. Остіна «Лекції по юриспруденції або філософія позитивного права»).

За Д. Остіном існують божественні закони, закони позитивної моралі і позитивні закони встановлені владою. Юриспруденція, вважає він, має справу з позитивними законами, божественними має займатися теологія, а законами позитивної моралі – філософія. Позитивне право складається із імперативних велінь чи наказів суверенної влади. Право ж є сукупністю норм, встановлених верхами і його джерелом є воля суверена.

Значного поширення юридичний позитивізм набув у Франції в період кодифікації Наполеона. Пізніше він поширився в Росії в зв'язку з кодифікаційною діяльністю М.М. Сперанського в Німеччині та Австрії.

Слід відмітити, що юридичний позитивізм по концептуальних засадах не повністю співпадає з філософським позитивізмом. Є вчені, які вважають, що протиріччя і дискусії між ними тривають по сьогоднішній час.

В другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в юриспруденцію все більше проникають соціологічні і психологічні теорії і вчення. Зокрема завдяки працям Е. Феррі, Ф. Ліста, Г. Тарда, А. Прінса, З. Фрейда, Л. Петражицького, Л. Кнаппа, А. Бірмінга та ін. соціологічний і психологічний аналіз поведінки людини в праві набуває все більшого поширення не лише в теорії, але й в юридичній практиці. В останній чверті XIX ст. набуває поширення проведення психологічної експертизи в суді для отримання даних про психіку учасників процесу, мотивацію їх поведінки, можливість контролювати свої дії, давати собі про них звіт. Серед теоретиків все частіше лунають голоси про необхідність введення поряд із суддею в мантиї (юристом) «судді в білому халаті» (психолога або психіатра). Звичайно ортодоксальні юристи та і влада цього допустити не могли. Тому попри вдосконалення теорії юридичного позитивізму, відмови від імперативної теорії права, підтримки концепції правового самообмеження держави, підпорядкування держави і правителів закону (в першу чергу

Конституції) юридичний позитивізм ще більше зміцнюється. Якщо фундатори юридичного позитивізму хоч в теорії визнавали юснатуралізм, то пізніше з'являються доктрини, які повністю заперечують природне право (К. Бергбом) або проповідують ідеї «чистої теорії права» (Е. Роген).

На зламі XIX–XX ст. з'являються «моністичні» трактовки права (і національного, і міжнародного) як структурних елементів єдиного правопорядку.

Проявом такого монізму на початку XX ст. є поява такої різновидності юридичного позитивізму як, нормативізм. Ця доктрина (нормативізм) пов'язана із Гансом Кельзенем, суддею Конституційного Суду Австрії, який стверджував, що право не повинно займатися соціальними і моральними передумовами правових постанов, а специфічно юридичним, нормативним змістом права, внутрішньою стороною права, себто нормативністю.

Право ж за Г.Кельзенем є сукупністю норм, які здійснюються в примусовому порядку. Право старше від держави. Воно виникло в первісну епоху і запроваджувалось суспільством.

Завдяки праву суспільство переростає в державу де функції примусу здійснюються централізовано спеціально створеними органами влади.

Нормативізм возвисив норму закону майже до субстанційного рівня, відірвав її від соціальних культурологічних, світоглядних обставин від моралі та інших соціальних норм. Хоч, на мою думку, норма закону (людського) займає останнє місце в ієрархії – після всезагальних (космічних), етичних законів, права [4, с. 20].

Один з представників сучасного юридичного позитивізму Г. Гарт вважає правом «наказ суверена», а саме право має забезпечувати рівність людей, обмежувати абсолютну свободу, раціональний розподіл суспільних благ, забезпечення громадського спокою. Право є поєднання первинних і вторинних норм. Перші є правилами-обов'язками, другі – спрямовані на регулювання публічної влади.

Вирішуючи питання про зв'язок і розмежування права і моралі Г.Гарт займає жорстку формально-логічну, я би сказав, навіть догматичну позицію. Він пише, що закони, хоч як би вони

були морально несправедливими, однаково будуть законами. Можна доводити моральну несправедливість законів, твердити, що морально хибний закон не повинен бути законом, чи навпаки, що певна моральна норма повинна бути законом. Однак, таке доведення не доказує, є чи не є законом дана норма. Доказ, що принципи, на основі яких ми оцінюємо й «засуджуємо» закони, можна раціонально з'ясувати, що вони не просто «вольові постанови», не впливає на факт існування законів, котрі, хоч і несправедливі чи безглузді, однаково є законами [5, с. 96–98].

6. Неопозитивізм, по сьогодні як певний рудимент проявляється в аналітичній філософії, зокрема в аналітичній юриспруденції, яка поширена в скандинавських країнах та частково у Великій Британії та США.

Суттю аналітичної юриспруденції є аналіз правових норм задля з'ясування їх змісту, теоретичного осмислення і ефективного практичного застосування. Аналітична юриспруденція розробляє юридичну теорію права: визначення і міркування про правовідносини, закони, юридичні факти, правові інститути, явища, юридичні поняття, категорії тощо. Такий аналіз досягається завдяки вивченню джерел права, текстів законів і інших нормативних актів, судових рішень, юридичних казусів. Цей процес є передумовою наступної класифікації юридичних норм і фактів, узагальнень та вироблення юридичних визначень (понять). Зачатки аналітичної юриспруденції прослідковуються ще в античну епоху, зокрема в Стародавньому Римі; вироблені римськими юристами правові принципи, формули, конструкції, інститути з огляду на їх точність, строгість, логічну завершеність є актуальними і сьогодні. Наприклад, при кодифікації цивільного права в новітній Україні та підготовці проекту Цивільного кодексу використано десятки давньоримських дефініцій, понять, категорій, інститутів та ін.

Вирішення теоретичних і практичних завдань аналітичною юриспруденцією проводиться за допомогою наукових прийомів засобів і методів: логіко-догматичних, нормативістських, логічних, психологічних і лінгвістичних.

Думається, що аналітико-юридичні тлумачення дали змогу перейти від простого тлумачення юридичних норм до логічного викладу правових вчень, а завдяки цьому – до теоретичної бази рецепції давньоримського права.

Представники неопозитивізму заперечують природне право та відповідно дуалізм права: наявність природного і позитивного права, вважають останнє (дуалізм) метафізичною філософською спекуляцією. Право ж виступає винятково феноменом держави, яка визначає юридичний зміст і форму права. Мораль, яка є невід'ємною частиною природного права в позитивістському (чи неопозитивістському) підході попросту є зайвою.

7. Як критика і ревізія неопозитивізму вже в 30-х рр. ХХ ст. зароджується постпозитивізм, який через 30–40 років приходить на зміну неопозитивізму і фактично витісняє останній.

Методологічний постпозитивістський поворот почався з виходом книги «Етюди про Галілея» французького вченого Олександра Койре, який доводив незмінний зв'язок філософії і науки, зумовленість наукових революцій радикальними змінами філософських систем та історичність таких зв'язків. О. Койре виділив новий спосіб осмислення історії науки – теоретичний. Він полягає в тому, що необхідним є виявлення глибинних сталих знань, які є духовно-культурним стрижнем певного історичного періоду та передумовою зародження нових наукових ідей. Основою теоретичного способу за О. Койре є ідея пов'язаності (єдності) релігійного, філософського і наукового мислення.

Заслугою О. Койре слід вважати і те, що він одним з перших висунув ідею некумулятивного розвитку науки (що суперечить позитивізму) та показав, що найбільш важлива (на його думку) наукова революція XVI–XVII ст., пов'язана із руйнуванням античного розуміння Космосу і геометризацією простору – заміщенням конкретного простору абстрактним простором евклідової геометрії.

Наступним предтечею постпозитивізму був Карл Раймунд Поппер, який вважав, що головним завданням науки є не обґрунтування знання (як вважають позитивісти), а у з'ясуванні закономірностей його (знання) змінюваності, зростання. А цим останнім мало що допомагають методи індуктивних узагальнень чи логічного аналізу мови науки. Науковим знанням за Поппером є теорії, які є фігуральним неводом, що закидається в навколишній світ чи Буття і за допомогою якого «виловлюється» нове знання. Мислитель заперечував неопозитивістську верифікацію знань через виявлення їх логічної обґрунтованості чи емпіричної підтверджуваності. Наукове знання, особливо

теорію, не можна ні підтвердити, ні заперечити. Її можна лише спростувати. А якщо б хтось задався ціллю верифікації теорії, то треба б провести неймовірну кількість практичних і мисленних експериментів, що практично нездійсненно. В протизага концепції верифікації К.Поппер запропонував протилежну за суттю – концепцію фальсифікації (лат. falsus – хибний, facio – роблю), як принципової можливості спростування, заперечення (знання чи теорії). Виходячи з цього до наукових теорій за К.Поппером можуть відноситися лиш ті, щодо яких можна застосувати заперечення, спростування (фальсифікатори), істинність яких може бути встановлена за допомогою експериментальних процедур.

Теорії щодо яких не можна висунути «фальсифікаторів» теорією – бути не можуть. К. Поппер також відкинув індуктивізм, емпіризм логічного позитивізму, доводив зв'язок теоретичного і емпіричного рівня отримання знань, що будь-яке наукове знання носить вірогідний характер та може бути помилковим (принцип фаллібілізма) [6].

Вважається, що постпозитивізм був критичною реакцією на емпіричне обґрунтування науки неопозитивізмом (логічним емпіризмом). Вперше така реакція зафіксована в 1937 р. в книзі К.Поппера «Логіка наукового відкритті» де автор, за його словами «вбив логічний позитивізм». Правда в радянській філософії в «Філософській енциклопедії» т. 4, 1967 р., сам Поппер трактується як «логічний позитивіст». В «Новій філософській енциклопедії», т. 3, 2010 р., підготовленій в Російській академії наук він вже виступає як «критичний раціоналіст» і опонент емпіричних неопозитивістів. Видно, «впрягання» будь-якого мислителя в «ярмо» якоїсь школи чи філософського напрямку вельми невдячна справа. Мало хто з філософів, хіба що в СРСР протягом 70 років, свідомо заявляли, що вони є прихильниками і учасниками певного філософського напрямку чи школи. В СРСР це було безальтернативно: або ти марксист-ленінець і у філософії «стоїш» на діалектико-матеріалістичних методологічних позиціях, або ти «ворог народу» і шлях тобі стелиться в підвали ЧК-НКВД або у вигнання за кордон.

У європейській філософії були і Віденський гурток, і Львівсько-Варшавська чи Франкфуртська школи, але це були

добровільні об'єднання мислителів і вчених серед яких були послідовники, і прихильники певних філософських і методологічних напрямків, але були і ті з яких виростили ревізійністи цих напрямків і шкіл.

Критика К.Поппером позитивізму (емпіризму і логіки в епістемології) Віденського гуртка викликала ланцюгову реакцію яка привела до фундаментальної ревізії теорії пізнання і філософії науки та певним чином і до постпозитивізму.

Постпозитивізм розвивався від критики основ позитивізму і неопозитивізму, зокрема суті пізнання (як відображення), значення логіки і мови в пізнанні, жорсткого розмежування філософії і науки, до визнання евристичної цінності філософської онтології для науки, реабілітації метафізики яка повинна була здійснюватися тими ж аналітичними методами з допомогою яких неопозитивісти її дискредитували. Показовим є і те, що постпозитивізм з часом почав відстоювати плюралізм методологій наукового і філософського пізнання та дійшов до міркувань про шкідливість і дефективність монометодологій. Суттю постпозитивізму є також «дискриптивізм», який полягає у зведенні завдань методолога до опису конкретних умов, методів наукового дослідження, які ведуть вченого до успіху. Універсальність методологічних норм, як критеріїв наукової раціональності, постпозитивізмом відкидалася.

Постпозитивістську ревізію позитивізму і неопозитивізму підготували також науковознавчі праці Томаса Куна, найвідоміша з яких «Структура наукових революцій». Т. Кун ввів в науковий обіг поняття «наукова парадигма», «нормальна наука», «екстраординарна наука», «наукове співтовариство», «наукова революція» і ін. Парадигма або дисциплінарна матриця виступає сукупністю знань, методів і цінностей, які сприймаються і приймаються науковим співтовариством.

Першим періодом розвитку науки за Т.Куном є допарадигмальний період, який є еклетичним поєднанням різних альтернативних гіпотез, теорій. З часом починає домінувати одна гіпотеза, теорія. Прирощення знання має місце на другому етапі розвитку, коли домінуючою є «нормальна» або парадигмальна наука. Вона розвивається еволюційно. В цей період виробляється чіткий науковий світогляд зі притаманними йому образами, принципами, мовою, моделями. Т. Кун вказує на

накопичення знань в парадигмі «нормальної науки», що приводить до кризи в розвитку науки і позапарадигмального революційного етапу чи стадії. Ця третя стадія, за Т. Куном, називається екстраординарною наукою. В результаті конкуренції викристалізовується найбільш вдалий варіант вирішення проблем (головоломок).

Т. Кун настоював на необхідності розкривати історичну цілісність науки у певні періоди її існування. Він виступив проти «критичних раціоналістів», в т. ч. – проти К. Поппера, які прагнули звести «китайський мур» між наукою і ненаукою.

Аналізуючи діяльність вченого Т. Кун вказував, що мета такої діяльності не встановлення істини, а вирішення концептуальних і інструментальних головоломок. Також, мислитель не сприймав трактування прогресу науки як зростаючої істинності наукових гіпотез і теорій. Т. Кун вважав, що при виявленні основ фундаментальної наукової теорії слід уповати не лише на логіку, а й на психологію і соціологію. Науковий прогрес народження таких фундаментальних теорій має місце не в світі «чистих ідей і проблем». В науці йде жорстка конкурентна боротьба. На неї впливає соціокультурна характеристика конкретної епохи. В суспільстві вчені, наукові інституції займають вельми незначну частину. Тому прийнятність і цінність наукових ідей, гіпотез, теорій визначається психологічною і соціологічною готовністю соціуму прийняти їх. З огляду на це вони (ідеї, гіпотези, теорії) можуть бути вчасні, передчасні, невчасні.

Наукова революція за Т. Куном це не кумулятивний розвиток науки, коли в результаті функціонування «нормальної» науки настає криза, ламається стара парадигма і заміщається цілком чи частково новою. Науковий світ при цьому починає розуміти, що очікування в рамках старої парадигми марні. Наукові революції викликають внутрішні і зовнішні фактори. Перші пов'язані з аномаліями, антиноміями, старінням методів і методологій, а зовнішні – з філософським переосмисленням картини світу, переоцінкою пізнавальних цінностей і ідеалів їх місця в культурі і цивілізації [7].

Критиком і ревізіоністом неопозитивізму можна вважати угорського і англійського дослідника Імре Лакатоса. Він не обмежився критикою логічного позитивізму, а намагався

побудувати, розгорнути концепцію науково-пізнавальної діяльності. В центр він ставить поняття дослідницької програми, базованої на внутрішній єдності логіки доказування і спростування.

Логічно реконструюючи реальний процес пізнання І. Лакатос прийшов до висновку, що цей процес портикає як рух від «наївної здогадки», котра може бути вірною щодо простих випадків пізнання, до набагато складніших випадків коли пізнанням охоплюється ціла низка об'єктів. І. Лакатос вважає, що «наївні здогадки» (які є в значній мірі гіпотезами) доказуються з допомогою мислевого експерименту з ідеальними об'єктами. При цьому важливим є віднайдення гіпотез, які суперечать висунутій. Так створюється ситуація кризи в пізнанні при якій можливі наступні способи дій («стратегіями»):

1) метод усунення «монстрів» (контрприклад, якась гіпотеза витлумачується як «монстр»), а основна гіпотеза захищається за рахунок уточнення чи зміни змісту термінів, понять;

2) метод усунення виключень, тобто встановлення умов які обмежують область застосування гіпотези і при цьому уточнюються вихідні міркування (засновки);

3) метод виключення лемм, який полягає в уточненні вихідного формулювання гіпотези шляхом включення в неї обмежувальних та конкретизуючи умов.

В одній зі своїх головних праць «Історія науки та її раціональна реконструкція» І. Лакатос виділяє етапи раціональної реконструкції:

1) філософія науки розробляє нормативну ідеологію, за якою історик реконструює «внутрішню історію» і тим самим дає раціональне пояснення росту об'єктивного знання;

2) дві конкуруючі методології можна оцінити з допомогою нормативної інтерпретації історії науки;

3) будь-яка раціональна реконструкція історії потребує доповнення емпіричної (соціально-психологічної) «зовнішньої історії».

Автор підкреслював, що його розуміння поняття «методологія» відрізняється від попередніх трактовок цього терміну і насправді лише оцінює уже сформовані теорії (дослідницькі програми) хоч не намагається пропонувати ніяких

засобів ні для розробки гарних теорій, ні навіть для вибору між двома конкуруючими програмами. А суперництво програм, методів, методологій дозволяє деяким з них вийти на перший план, а потім вони відтісняються новішими, сучаснішими, більш вдальми, або суттєво реконструюються [8, 457, 470 і наст.].

Ще однією із заслуг І. Лакатоса як ревізіоніста позитивізму і неопозитивізму було те, що він виявив міфологічний і метафізичний генезис, «родовід» фундаментальних наукових понять: простір, час, причини, вірогідність. Тим самим приклався до реабілітації не лише ролі філософії в пізнанні, але й метафізики. Так, що в виробленні сучасної постмодерністської парадигми пізнання та твердження, що пізнання досягається не лише завдяки науковому раціоналізму, але й трансцендентності філософії, метафізики, релігії, міфології тощо є значна заслуга і І. Лакатоса.

Ще одним з важливих ревізіоністів позитивізму і неопозитивізму і в той же час предтеч постпозитивізму можна вважати П. Фейєрабенда.

На початку своєї наукової кар'єри Пауль Фейєрабенд був прихильником «аналітичної філософії» як різновидності постпозитивізму, потім став послідовником К. Поппера, а пізніше еволюціонував до «методологічного анархізму». В роботі «Як бути добрим емпіриком» (1963 р.) П. Фейєрабенд відкинув принцип відповідності, змістом якого є твердження, що теорії в науці бувають конкретними (одиничними) чи граничними випадками інших, повніших і істинніших теорій. Наступним кроком був перехід до теоретичного плюралізму і до міркування вченого про залежність емпіричних знань від прийнятої теорії, а залежність самої теорії від її власної та онтологічної мов.

Радикалізм П. Фейєрабенда полягав в тому, що він висунув ідею емансипації (звільнення) народів і держав від диктату науки (як духовної диктатури) так, як в свій час це було зроблено з релігією. Вважається, що тут прослідковується вплив Франкфуртської школи, прихильники якої трактували науку як різновид ідеології, тобто лжевчення.

П. Фейєрабенд випередив розвиток (чи проклав дорогу) постпозитивістської методології, яка переборювала позитивізм і агностицизм в науці.

В 1975 р. вийшла книга П.Файерабенда «Проти методологічного примусу. Нарис анархічної теорії пізнання». В цій роботі відкидається суб'єктивізм в пізнанні, проголошується принцип проліферації як множення конкуруючих і навіть альтернативних гіпотез у пізнанні та принцип теоретичної настійливості (впертості) чи стійкості, тобто відмова від введення в епістемалогічний обіг будь-яких альтернатив і впертого збереження вже наявних теорій. Ці принципи протилежні, антагонічні і в кінцевому рахунку через взаємоотожднення вони зливаються в єдиний принцип.

Подібно до Т. Куна, П. Фейерабенд вказував, що сходження від відносних істин до абсолютних є «телеологічним», а досягнута істина є догмою і всяке знання є відносним, неповним, неточним із нальотом суб'єктивності. Об'єктивне знання відсутнє взагалі, а в науці немає нічого стійкого, насправді істинного, такого, що не може ревізуватися. Пізнання, на думку цього вченого, не є поступовим наближенням до істини, а швидше виглядає як зростаючий океан взаємно несумісних, неспіврозмірних альтернатив, які розвивають не наукову істину, а нашу свідомість. Тобто тут ми бачимо розвиток ідеї антикумулятивізму в науці започаткованого К. Поппером. Важливим є те, що П. Файерабендом відкидається навіть можливе «ядро» об'єктивності в науковому пізнанні, чим заперечується можливість розвитку абсолютної істини з відносних істин.

Крім того, П. Файерабенд висловлювався про взамонеспіврозмірність (непорівнювальність, взаємонеперекладуваність) змісту альтернативних теорій і концепцій, які розроблені в різні чи навіть в один і той же період історії науки. Наукові теорії є несумісні, тобто альтернативні теорії, гіпотези формально-логічно протирічать одна одній і не виводяться одна з іншої [9, 160–168, 420–451, 467–498].

8. На відміну від філософії і наукознавства позитивізм продовжує домінувати в теоретичному і практичному юридичному пізнанні, не дивлячись на значні дослідження теорії, методології науки, «народження» нової галузі філософського знання – філософії науки, і не скоро буде підданий епістемологічній ревізії. За якихось півтора століття наукознавство від «закоханості» в позитивізм, через

неопозитивізм прийшла до його тотальної ревізії (постпозитивізм). Юриспруденція залишилася на обочині цих революційних методологічних змін. Як і півтора століття і теоретики, і практики аналізують зміст понять і дефініцій, використовують емпіричні методи та виходять у пізнанні із інформації, отримуваної від п'яти органів відчуття. Теоретики часом пишуть про інтуїцію, інсайт, синергетику, діалектику і т. п. Але це все лише декор. Насправді і теоретики, і практики твердо стоять на позиціях юридичного позитивізму. Навіть останні роботи з методології юридичної науки є швидше переспівом на тему радянської матеріалістичної діалектики, ніж пошук сучасної методології юридичного пізнання. Роботи постпозитивістів, зокрема предтеч цієї методології залишається поза увагою юристів. І справа не тільки в інерції, консерватизмі, прагматизмі (для чого ускладнювати собі життя), а у моді... Немає моди на ревізію юридичного позитивізму, немає «дядька», який «зверху» сказав змінюватись, розвиватись, ревізувати – то й почекаємо...

Можна сказане проілюструвати наступним. В радянській науці кримінального процесу М. Строгович, Д. Карєв, М. Чельцов-Бебутов та навіть А. Вишинський обґрунтували, запровадження в радянську юриспруденцію методології юридичного позитивізму в найбільш крайній і консервативній формі – в формі нормативізму. І метою кримінального процесу було встановлення істини (дискусії про матеріальну, відносну, абсолютну істину залишаємо за рамками цієї статті).

Вже в незалежній Україні, починаючи з 90-х років ХХ ст. теоретики кримінального процесу «загубили» одну з головних цілей кримінального процесу – встановлення істини, а обмежилися виділенням чисто функціональних, утилітарних завдань (які, зрештою і були закріплені в новому Кримінальному процесуальному кодексі), як то: захист суспільства, особи, держави, охорони прав і свобод, неупереджене розслідування і судовий розгляд і т.п.

На мою думку, маємо в чистому вигляді прояв позитивістської методології і при розробці проекту Кримінального процесуального кодексу, і при його практичному застосуванні. Для чого ускладнювати собі життя встановленням істини. Адже навіть Ісус Христос не відповів на запитання Понтія

Пілата «Що є істина?», з позитивістськи визначеними фактами все простіше: вони або є, або немає. Їх і встановлюємо.

Інша ілюстрація. Той же кримінальний процес в більшій мірі ніж будь-яка інша різновидність юрисдикційного процесу є людиноцентричним процесом.

Яка наука є головною в людинознавстві? Такою є психологія, яка вважається головною наукою ХХІ ст. І як же наш кримінальний процес використовує цю науку для забезпечення виконання завдань процесу? Наскільки просунувся законодавець в розумінні потреби використовувати психологію в судочинстві порівняно з 1971 р., коли було запроваджено використання спеціальних психологічних знань в справах неповнолітніх? За 40 з лишнім років розуміння потреб у використанні спеціального психологічного знання майже не змінилося. Пріоритет і надалі надається психіатрам (як фахівцям з патології психіки). Психологи виявляється потрібні для встановлення обмеженої осудності, та в справах відносно неповнолітніх. В кодексі не диференційовано призначення психолого-психіатричної від психологічної експертизи. Одночасно в ст. 101 є грізне застереження: експерт не має права стверджувати у висновку про те, чи перебував підозрюваний або обвинувачений в такому психічному стані, який, становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення. В цьому контексті буде слухне запитання: а для чого взагалі залучати в процес обізнаних осіб, в т. ч. експерта, як не для встановлення складу злочину, його елементів? Тим більше коли мова йде про психолога, який може допомогти встановити такі елементи складу злочину, як суб'єкт і суб'єктивна сторона, зокрема рівень психологічного розвитку, його можливі затримки, мотивацію протиправного діяння, його ціль, афект, афективні стани, стреси, в яких діяв підозрюваний і т. п. Звичайно позитивістській юриспруденції краще опиратися на таку ж позитивістську медицину, а ніж на поліметодологічну психологію. Методи бесіди і спостереження, як головні в психіатрії, зрозумілі і очевидні для юристів, для яких це теж головні методи. Тестові, проєктивні та інші психологічні методи для юристів незрозумілі, недоступні і не бажані. Тому і психологія їм не потрібна. (До речі, навіть в деяких провідних вишах України юристам зовсім не читають психології, ні загальної, ні судової, ні юридичної).

Приведена критика позитивізму юридичної практики лиш невеликий фрагмент проблеми. В юриспруденції потрібна революційна ревізія методології, як в теорії, так і в практиці. Не тільки практики, але й теоретики оперують в своїх розмірковуваннях «омертвілою» інформацією, коли життя, функціонування соціуму, держави, права зводиться до спрощених логічних схем за якими реального життя не видно. Практична юриспруденція вироджується в догматику і схоластику, а для юристів-практиків головним завданням є «втиснути» розмаїття соціального життя в готові схеми, стандарти. А тоді вже оперувати ними.

Чи потрібна суспільству, громадянам така юриспруденція? Відповідь очевидна... А передумовою трансформації юриспруденції є ломка старих методологічних стереотипів в теорії, осягнення і освоєння сучасних тенденцій філософії, філософії науки, новітньої методології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шемшученко Ю. С. Юриспруденція // Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. – т. 6. – К. : Укр. енцикл., 2004.

2. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1–2 (5–6).

3. Костицький М. В. Ренесанс натурфілософії або всезагальні (космічні) Закони як джерело права. Академічні читання. Доповідь академіка М. В. Костицького. – Вип. 15. – К. : АПРН України, 2010. – 23 с.

4. Конт О. Курс позитивной философии (Закон трех стадий и сущности позитивной философии) / О. Конт // Хрестоматия по истории философии (Западная философия) : [учеб. пособие для вузов] : в 3 ч. – Ч. 2. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1997. – 528 с.

5. Гарт Г. Л. А. Позитивізм і розмежування права та моралі / Г. Л. А. Гарт // Філософія права / за ред. Дж. Файнберга, Дж. Коулмена ; пер. з англ. П. Таращук. – К. : Основи, 2007.

6. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Р. Поппер // Хрестоматия по истории философии

(Западная философия) : [учеб. пособие для вузов] : в 3 ч. – Ч. 2. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1997. – 528 с.

7. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2003. – 605 с.

8. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / И. Лакатос // Структура научных революций (додаток). – М., 2003. – 605 с.

9. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд ; пер. с англ. и нем. – М. : Прогресс, 1986. – 542 с.